

TRABZON YÖRESİ TÜRKÜLERİ*

Dr. Doğan KAYA

Türkü yakıcıları veya âşıklar tarafından ortaya türküler, kişilerin duygu ve düşünce dünyasının, inancının, durumunun heyecan ve arzularının ürünleridir. Doğuşları önemli olduğu kadar, yaşamları da önemlidir. Yüzyıllar ötesinden verdiği mesajlarla bir bakıma geçmişle aramızda köprü kurma fonksiyonunu da icra ederler. Yaşama güçleri ezgilerine, teknik yapılarına ve muhtevalarındaki anlatımlara bağlıdır. Bir başka deyişle, sözlü ürünün günümüze kadar gelebilmesi için, eserdeki sözlerin kuvvetli, bunu ortaya koyanın olayı ve durumu ele alış tarzında tasvirlerde, benzetmelerde ve söz oyunlarında başarılı olması gerekir. Bunun yanında söylenen ezgi, kalbin derinliklerinde etki bırakacak tarzda olmalı ve eldeki metni beğenip nesilden nesile ulaştıracak tabii bir çevre bulunmalıdır. Gerçekten de *söz, metni ortaya koyan sanatçı, musiki ve dinleyici çevre* gibi faktörlerinin var oluşu, kuvvetli veya zayıf oluşu yöredeki türkü geleneğinin gücünü de belirler. Meseleye bu açıdan bakarsak, Trabzon'da türkü geleneğinin bütün canlılığıyla var olduğunu söyleyebiliriz.

Pek çok alanda olduğu gibi, türkü alanında da zengin ve renkli cephesiyle dikkati çeken Trabzon yöresini türküler cephesiyle incelemeyi kayda değer gördük ve bu çalışmayı gerçekleştirdik. Çalışmamızda hareket noktamız, TRT Repertuarındaki türküler oldu. Repertuarda Trabzon'a ait 62 türkü metni ve notası yer almaktadır.

Repertuardaki türkülerin Trabzon'daki yörelere göre dağılımı şöyledir. Merkez: 34, Maçka: 15, Beşikdüzü: 5, Akçaabat: 4, Vakfıkebir: 2, Sürmene: 1, Tonya: 1 türkü. Türkülerin derlenmesinde ve notaya alınmasında pek çok kişinin emeği geçmiştir. Bunlardan başta Muzaffer Sarısözen olmak üzere Ahmet Yamacı, Yücel Paşmakçı, Cemile Cevher, Erkan Sürmen, Volkan Konak, Kasım Gürsoy, Hüseyin Dilaver, Ateş Köyoğlu

* Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur. (Trabzon, 3-5.5.2001)

ve *İbrahim Can* gibi isimler repertuara birden fazla türkü kazandırarak kültürümüze büyük bir hizmette bulunmuşlardır.

Türküler, anonim halk şiiri içinde *yapılarına, konularına* ve *ezgilerine* göre olmak üzere üç cephede kendilerini gösterirler. Bizim de Trabzon türkülerine yaklaşımımız bu tarzda olacaktır.

I. Yapılarına göre türküler

Bilindiği gibi türküler, bentler halinde vücuda getirilirler. Ölçü olarak da yedi, sekiz ve on bir hece ile söylenirler. On dört, on beş ve on altı heceli olanları varsa da azdır. Bu bakımdan Trabzon türkülerini, yapılarına göre incelerken, bentlerine ve hecelerine göre olmak üzere iki cephede ele alacağız.

A. Bentlerine göre türküler

Anadolu'nun pek çok yerinde türküler ikilik, üçlük ve dörtlüklerden oluşan bentlerle vücuda getirilir. Ancak, Trabzon türkülerinde dikkati çeken taraf tamamının dörtlüklerle söylenmesidir. Bunların çoğunluğu, müstakil şiirler olarak addettiğimiz manilerden bir kısmı da koşma tarzında ortaya konulmuş manzumelerden oluşur. Bazı türkülerde getirilen (*canım can da gel gel aman*), (*ey aman aman aman yarım aman aman*), (*ey amman ey*), (*of of*), (*oy*), (*vay vay sürmelim vay*) gibi nidalar veya bazı nakarat sözler bendin yapısını bozacak hüviyette değildir. Bu nidalar dizelerin başında, sonlarında, aralarında veya bentlerin sonunda yer alırlar. Onlar da kendi aralarında çeşitlilik gösterirler. Bu çerçevede türkülerini şöyle gruplandırabiliriz:

1. Bentleri mani olan türküler

Trabzon yöresi ülkemizde, *atma türküleriyle* meşhur bir yöredir. *Atma türküler*, *abcb* tarzında kafiye sistemine sahip manilerden oluşur. Yedi hecelidirler. Kafiye sisteminin bu şekilde olmasının sebebi ise, 1. ve 2. dizenin bir kişi, 3. ve 4. dizenin de başka bir kişi tarafından söylenmesine dayanır. 2. ve 4. dizelerin aynı kafiyeye de olması esastır. Her ne kadar ifade ettiğimiz şekilde yani *abcb* kafiye düzenindeki

manilerle oluşturulan türküler çoğunlukta ise de Trabzon türkülerinde, maninin klasik kafiye düzenine yani *aaba* tarzına sahip manilerle de söylenmiş bentlere rastlamamız da mümkündür.

Bentleri mani olan türkülerin çoğunda bağlantı yoktur. Bir kısmı da bağlantılarla vücuda getirilmiştir. Aralarındaki farkı şöyle izah edebiliriz:

a. Sadece manilerden oluşan türküler

Manilerin artarda getirilmesiyle oluşturulmuş türkülerdir. Yukarıda belirttiğimiz gibi çoğunluğu; *abcb*, bir kısmı da *aaba* kafiye düzenindedirler. İçlerinde düzensiz kafiye sistemine sahip olanları çok azdır. Bentlerden birisi sekiz (No. 2599), diğerlerinin tamamı yedi hecelidir.

b. Bentlere bağlantı getirilen türküler

İncelediğimiz türkülerin on bir tanesi bu tarzda söylenmiştir. Bu türkülerde bentler mani olmakla beraber bağlantılar da yine manidir. Sadece bir türküde bağlantı olarak mani değil de iki dize getirilmiştir (No. 382).

c. Karşılıklı türküler

Bunlara *atma türkü* ya da *atışma türküler* de denilir. Trabzon'da bir kişinin karşısındaki kişi veya kişilere türkü söylemesine *türkü atma*, bunu söyleyene *türkücü*, karşılıklı türkü söylemeye *atışma*, hitap veya telmih şeklinde olup karşılık beklenmeyen türkülere de *takma türkü* denir. (Şenel, 1994, 157-158)

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde karşımıza çıkan ve yörelere göre *kesme türkü*, *karşı-beri*, *karşılama* ve *kovalama* gibi adlarla da bilinen *atma türküler* özellikle düğün, yedi (düğün ertesi), ternek / vartivor (yayla eğlenceleri), bayramlar, şenlikler, imeceler veya uzun yayla yolculukları sırasında söylenirler. (Günay, 1976; 73). İki grup veya iki kişi tarafından ortaya konulur. Önce yedi heceli manzum söz söyler. Bu manzum parça,

genellikle iki dize olmakla beraber, üçlük, dörtlük hatta bent şeklinde de olabilir. Karşı taraf, ilk şekle uygun tarzda cevap vermek zorundadır. Şairlerden biri cevapsız kalıncaya kadar türküye devam edilir. Cevap veremeyen *tutulmuş (mat olmuş)* sayılır. Karşılaşma çok uzun sürer ayakta daralma olursa, buna "*Türkü çıkmaz yola düştü.*" denir. (Kazmaz, 1976; 17) Bu durumda şairlerden birisi ayağı değiştirir, türküye devam edilir.

Atma türküler yapılarına göre iki, üç, dört dizelik ve diyalog şeklinde olmak üzere dörde ayrılır. Elimizdeki iki Trabzon türküsü ise, 7 heceli maniler şeklindedir (No. 71, 2598). Maniler kız ve erkeğin karşılıklı birer mani söyleme esasına dayanmıştır.

2. Bentlere bağlantı getirilen türküler

TRT Repertuarında kayıtlı türkülerden pek çoğu üçlüklere iki dizeden oluşan bağlantı sözlerinin getirilmesiyle vücut bulmuştur. Trabzon türkülerinin içinde üç tanesi söylediğimiz tarzdadır (No. 1019, 1154, 2814) Bunları kafiye düzeni *aaa-bb*, *ccc-bb*, *ddd-bb* şeklindedir.

3. Koşma tipinde söylenmiş türküler

Türkülerin bir kısmı koşma tipi şiirlerden oluşur. Bunların büyük çoğunluğu âşıklar tarafından ortaya konulmuştur. Nitekim iki türküde *Kerem* (No. 984) ve *Sefil Emrah* (No. 2783) mahlasları türkünün bünyesinde muhafaza edilmiştir.

Bu tip şiirler genellikle -ilk dörtlüğün kafiye düzeni farklı tarzda olmakla beraber- *abab*, *cccb*, *dddb* şeklinde kafiyelenirler.

Elimizde bu tarzda söylenmiş altı türkü bulunmaktadır (No. 140, 304, 984, 1025, 2769, 2783). Herhangi bir bağlantı almamışlardır. Ancak birkaçında ikinci dize ve dördüncü dizelerde yukarıda işaret ettiğimiz nida sözleri getirilmiştir.

B. Hecelerine göre türküler

Trabzon yöresi türkülerinin tamamı millî veznimiz olan hece vezni ile söylenmiştir. Bunlar da yedi, sekiz ve on bir heceli örneklerdir.

1. Bentleri yedi hece olan türküler

Genellikle Karadeniz yöresi türkülerinin bilhassa Trabzon türkülerinin manilere dayandığı bir gerçektir. Repertuardaki 62 türkü içinde 53'ünün manilerle vücuda getirildiğini söylersek, konuyu daha iyi vurgulamış oluruz. Maniler, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi daha ziyade *abcb* tarzında ve on bir heceli şekillerdir.

2. Bentleri sekiz hece olan türküler

Anonim halk şiirinin önemli bir cephesini oluşturan manilerin bir kısmı sekiz hecelidir. Sekiz heceli maniler daha ziyade *Ramazan* ve *Seymen* manilerinde karşımıza çıkar. Bu yörenin türkülerinden yedi hecenin dışında bir tane de sekiz hece esasına dayalı mani tarzında söylenmiş türkü bulunmaktadır. Bu da repertuarda İşte *Geldim Ekim Büküm* (Ramazan Manileri) adıyla geçmektedir (No. 2599).

3. Bentleri on bir hece olan türküler

İncelemelerimiz sırasında gördük ki, Trabzon yöresi türkülerinde hakim olan ölçü, yedi hecedir. Nadiren de olsa on bir hece ile söylenmiş şekiller de vardır. Bu da yörede âşık tarzı şiir geleneğinin pek yaygın olmadığını göstermektedir.

B. KONULARINA GÖRE TÜRKÜLER

Türküler genel olarak konularına göre çok çeşitlilik gösterirler. Bunlar hakkında ayrıntılı bilgiyi bir başka çalışmamda verdiğimden burada tekrarlamak istemiyorum. (Kaya, 1999; 176-210). Burada üzerinde durmak istediğim husus doğrudan doğruya Trabzon türkülerinde hangi konuların işlendiğidir.

Görebildiğimiz türküler içinde, aşk-sevda, gurbet, dert-acı, hasret, savaş ve balıkçılık gibi konuların işlendiğini müşahede ettik. Ancak şurasını söylemeliyim ki, 62 türkünün içinde 57'si aşk konulu, diğer beş şiirin her biri bir konudur. İnceleyemediğim diğer türküler de bu çalışmaya dâhil edilse dahi bu orantının değişeceğini pek sanmıyorum. Gerçi bütün yurt baz alındığında da aşk türkülerinin en fazla oranda söylediği bir gerçek olarak karşımıza çıkar. Ne var ki, bu türküler içinde *tören, meslek, askerlik, eşkıya, mizahî, yergi, ölüm, seferberlik türküleri* gibi daha pek çok konuda söylenmiş türkülerin de olduğu ve bunların küçümsenmeyecek bir oranda olduğu görülecektir. Bu derece ezici bir oranda aşk türkülerin çok oluşu oldukça dikkat çekicidir. Acaba, aşk konusunun bu derece yoğunlukta işlenmesinin sebebi nedir? Bu, bize göre yöre insanının başta sosyolojik ve biyolojik özellikleri olmak üzere birkaç cepheden incelendikten sonra aydınlığa kavuşturulabilir.

C. EZGİLERİNE GÖRE TÜRKÜLER

Türkülerin hangi yöreye ait olduğu -her ne kadar söyleyenleri önemli ise de- ezgilerinden anlaşılır. Az-çok bu alana ilgi duyan her insan, il bazında olmasa bile, hangi türkünün hangi yöreye ait olduğunu aşağı yukarı tahmin eder. Meseleye türkülerin ezgisi açısından baktığımızda, Anadolu'nun diğer yörelerinde olduğu gibi Trabzon yöresi türkülerinin de kendisine has bir tavrının olduğunu görürüz. Şurasını hemen belirtelim ki, yöre türkülerinin en belirgin vasfı 7 zamanlı ritme sahip oluşlarıdır.

Trabzon yöresi türkülerinin iki belirgin cephesi vardır. Birincisi; oldukça hareketli parçalardan oluşmaları, diğeri de buna bağlı olarak birçoğunun türküdeki dizelerin bıçakla kesmiş gibi aniden yarıda kesilmesidir.

İnceleyebildiğimiz 62 türkünün usulleri ve sayılarının dağılımı şu şekildedir: 2/4'lük 8, 4/4'lük 20, 5/8'lik 6, 7/8'lik 15, 7/16'luk 1, 9/8'lik 2, 9/16'luk 2, 10/8'lik 6, 12/8 ve 9/8 şekilde iki usulde 1 türkü bulunmaktadır.

Ritmi oldukça yüksek olan bu türkülerde heceler vurgulu ve coşkulu olarak terennüm edilirler. Kemeçe eşliğinde adeta soluk almamacasına art arda getirilen sözler neredeyse söyleyenlerin nefesini tıkayacak gibi olur. Sözcüleri, *Ayna Ayna Ellere* (400), *Çayeli'nden O Yani* (2441), *Kuko Daldan Aşağı* (3126), *Kapısının Önünde Yeşiller Pazilari* (3128) gibi türkülerde karşımıza çıkan bu durum, coşkun ve baş edilemeyen hızlı Karadeniz dalgalarının yalçın kayalıklara çarpıp hızının kesilerek karara varmasını hatırlatmaktadır.

Kemeçe eşliğinde çalınıp söylenen türkülere, Karadenizliler, el ele kenetlenip horon tutarak eşlik ederler. Horon tutanlar da tıpkı su birikintilerine boncuk boncuk, kıpır kıpır düşen yağmur damlaları gibi enerjik, hareketli ve ahenklidir. Bu estetik yapının ortaya çıkmasında elbetteki türkülerin ve bir o kadar da Karadeniz halkının karakteristik vasfının ezgi ve oyunla bütünleşmesinin rolü büyüktür.

Sonuç

Bütün bu bilgilerden sonra, Trabzon türkülerinin özelliklerini şu başlıklar altında toplayabiliriz:

1. Coğunluğu manilerle bir kısmı da koşma tarzı olmak üzere dördüklükler halinde söylenmiştir. Ancak bazılarında iki dizelik yahut da doğrudan doğruya bir mani bağlantı olarak getirilmiştir.

2. Bazıları karşılıklı *atma türkü* ya da *atışma türkü* dediğimiz tarzda ortaya konulmuştur.

3. Dizelerin başında, sonlarında, aralarında veya bentlerin sonunda (*canım can da gel gel aman*), (*ey aman aman aman yarım aman aman*), (*ey amman ey*), (*of of*), (*oy*), (*vay vay sürmelim vay*) gibi nidalara yer verilmiştir ve bunlar bendin yapısını bozacak hüviyette değildir.

4. Her ne kadar söyleyenleri belli değilse de bazılarında *Kerem* ve *Sefil Emrah* gibi mahlaslara rastlanılmaktadır.

5. Vezin olarak yedi, sekiz ve on bir hece ile söylenmişlerdir. Yedi ve sekiz heceliler manidir. Az sayıda olan on bir heceliler ise genellikle koşma tarzında söylenmiş türkülerdir.

6. Aşk-sevda, gurbet, dert-acı, hasret, savaş ve balıkçılık konularında söylenmiş olmakla beraber büyük çoğunluğu aşk konuludur.

7. Ezgi itibariyle ritmi oldukça yüksek, hareketli ve çoğunluğu 7 zamanlıdır.

TRT Repertuarındaki Trabzon Türkülerinin Listesi

Rep. No	Ezgi Adı	Derleyen
71	Şapkamın Tereği Düz	Mustafa Hoşsu
119	Derenin Kenarına Sereceğim Kilimi	Ahmet Yamacı
140	Kahveciler Kahve Koyar Fincana	Ahmet Yamacı
161	Tarlaya Ektim Soğan	Ahmet Yamacı
177	Mayıs Ayı Gelende	Ahmet Yamacı
184	Bel Bağımın Tokası	Ahmet Yamacı
187	Böyledir Yar Böyledir	Ahmet Yamacı
193	Yaylanın Çimenine Kuzu Yayılır	Nejat Buhara
304	Ben Bir Yarın Bakışına Mailem	Muzaffer Sarısözen
382	Ah Dağlar Serin Dağlar	Muzaffer Sarısözen
400	Ayna Ayna Ellere	Muzaffer Sarısözen
527	Gemiciler Kalkalım	Muzaffer Sarısözen
984	Bir Yiğit Dünyada Keleş Gezende	Muzaffer Sarısözen
1025	Engeller Koymuyor Yar Sana Varsam	Muzaffer Sarısözen
1154	İstanbul'un(Trabzon'un) Etirafı Meteris	Muzaffer Sarısözen
1241	Tel Sarı Zülüf Sarı	Muzaffer Sarısözen
1284	Dumanım Derelerde	Ahmet Yamacı
1508	Gemiler Giresun'a	Muzaffer Sarısözen
1533	Dirvana Vurdum Uçtı	Cemile Cevher
1535	Hasta Oldum Derdune	Cemile Cevher

1640	O Sarı Çemberuni	Azize Tözem
1645	Oynayın Kız Oynayın (Derule)	Cemile Cvher
1673	Terazi Tartayurum	Cemile Cevher
1738	Maçka'nın Yolu Taşlık	Ahmet Yamacı
1796	Sabahtan Kalkar Kızlar	Cemile Cevher
1860	Anam Vay Olsun	İst. Bel. Kons.
1892	Maçka Yolları Taşlı	İst. Rad. Müd. THM Şb.
1919	Ezelidir Deli Gönül Ezeli	Muzaffer Sarısözen
2130	Yeni Yaptım Evimi	Kasım Gürsoy
2131	Gülhanım dedikleri Gız Sen misin	Kasım Gürsoy
2132	Dere Sürer Gazeli	Kasım Gürsoy
2142	Kazma Vurdum Çimene	Kasım Gürsoy
2149	Ağısar Dereleri	Yücel Paşmakçı
2328	Oy Benum Sevduceğum	Ahmet Yamacı
2355	Yayladım Koyunu	Muzaffer Sarısözen
2365	Yol Gider mi Gider mi Bizim Büyük Limana	Cemile Cevher
2441	Çayeli'nden O Yani	Mehmet Özbek
2596	Divane Aşık Gibi Dolaşırım Yollarda	Cemile Cevher
2599	İşte Geldim Ekim büküm(Ramazan Manileri)	Cemile Cevher
2769	Bir Oda Yaptırdım Hurma Dalından	Ank. Devl. Kons.
2783	Ötüyor Bülbüller Gelmedi Bağban	Ank. Devl. Kons.
2814	İki de Bülbül Bir Derede Ötüşür	Ank. Devl. Kons.
2907	Atma Beni Yabana	Volkan Konak
2934	Fincanı Taştan Oyarlar	Ank. Devl. Kons.
2935	Garşıdan Gel Göreyim	Ank. Devl. Kons.
2944	Islandı da Ötmeyi Kemeçemun Telleri	Ank. Devl. Kons.
2975	Yanyana Oturalım	Konak Volkan Konak
3037	Karşı Beri Mezere	Erkan Sürmen
3099	Gız Sana Demedim mi	Şenel Öncaldı
3125	Anam Beni Vay beni	Volkan Konak
3126	Kuko Daldan Aşağı	Volkan Konak
3127	Asmam Senin Dalından	Volkan Konak
3128	Kapısının Önünde Yeşiller Pazilari	Volkan Konak
3129	Soğuk Soğuk Akayi	Volkan Konak
3217	Derenin balıkları Tuttu Ortalıkları	TRT. Müz. Da. Bşk.
3268	Çayırım Çayırım Kuş Oldum Uçayırım	Erkan Sürmen
3501	Duman Aldı Dağlara Ben Kaldım Yaylalara	TRT.Müz. Da. Bşk.

3535	Bizim Yayla Düz Gibi	İbrahim Can
3536	Otur da Konuşalım Senin ile Azacuk	İbrahim Can
3559	Bizim Köyün Kızları Bakarlar Aynalara	TRT Müz. Da. Bşk.
3562	Silme Gözyaşlarımı da Gözlerimde Kurusun	TRT Müz. Da. Bşk.
3608	Ormanda Alacalar	Işık Başel

Kaynakça:

GÜNAY, Turgut, (1976), "Doğu Karadeniz Bölgesinde Atma Türkü Geleneği", *I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, C. II*, Ankara.

KAYA, Doğan (1999), *Anonim Halk Şiiri*, Ankara.

KAZMAZ, Süleyman (1976), *Rize Halk Şairleri*, Ankara.

ŞENEL, Süleyman (1994), *Trabzon Bölgesi Halk Musikisine Giriş*, İstanbul.